

Lukasz Niemiec

Żelazne kielżno z cmentarzyska w Wierzawicach, pow. Leżajsk, stan. 18 na tle podobnych metalowych zabytków z terenu Polski z wczesnej epoki żelaza

1. WSTĘP

W trakcie badań wykopaliskowych (wrzesień 2006 roku) na dużym, liczącym obecnie 977 grobów, cmentarzysku tar-nobrzskiej kultury łużyckiej w Wierzawicach, pow. Leżajsk, stan. 18 został odkryty bardzo interesujący przedmiot, a mianowicie żelazne kielżno. W momencie znalezienia przedmiot przedstawiał się jako zbita bryła metalu. Obecnie, po przeprowadzonej konserwacji, zabytek prezentuje się niezwykle okazale. Kielżno to jest na tyle interesujące i unikatowe

w skali kraju, że stało się podstawą do napisania niniejszego artykułu¹, w którym zostało przeanalizowane na tle podobnych zabytków, a zwłaszcza wędzideł, które znacznie liczniej występują i stanowią główny element konstrukcji kielżna. Niestety, zabytek wystąpił w mocno zniszczonej partii cmentarzyska poza zespołem grobowym, co nieco obniża jego wartość poznawczą.

2. HISTORIA I STAN BADAŃ

Wędzidła, obok pobocznice stanowią najbardziej charakterystyczne elementy rzędu końskiego. Z wczesnej epoki żelaza nie są znane na ziemiach polskich pochówki koni w pełnym oporządzeniu, które pozwoliłyby określić funkcję niektórych przedmiotów (M. Kruszyński 1986, s. 6). W przypadku wyżej wymienionych zabytków ich funkcja nie budzi wątpliwości. Wędzidło wkładano koniowi do pyska, a pobocznice zabezpieczały przed jego przesuwaniem się.

Metalowe wędzidła po raz pierwszy pojawiają się na terenie Polski we wczesnej epoce żelaza. Natomiast najstarsze brązowe pobocznice są już obecne w materiałach z V okresu epoki brązu (W. Blajer 2001, s. 225–226). Wzrost zainteresowania koniem i elementami jego oporządzenia nastąpił w Europie Środkowej w wyniku ekspansji kimmeryjskiej (J. Chochorowski 1993, s. 269). Prawdopodobnie u schyłku epoki brązu oprócz brązowych pobocznice używano także wędzideł wykonanych z surowców organicznych (poroże), które tylko w wyjątkowych warunkach glebowych mogą zachować się do czasów obecnych. Miejscowa ludność mogła stosować jeszcze bardziej prymitywne sposoby, poprzez zastąpienie wędzidła grubym sznurem. Wprowadzenie do użytku wędzidła miało na celu ułatwienie w kierowaniu koniem (W. Hensel 1936, s. 179).

Wędzidła, w przeciwieństwie do pobocznice, nie wykazywały na przestrzeni dziejów tendencji do wyraźnych zmian w budowie i ukształtowaniu (F. Lachowicz 1978, s. 28), stąd w przypadku znalezisk przypadkowych można jedynie takie egzemplarze datować ogólnie na wczesną epokę żelaza.

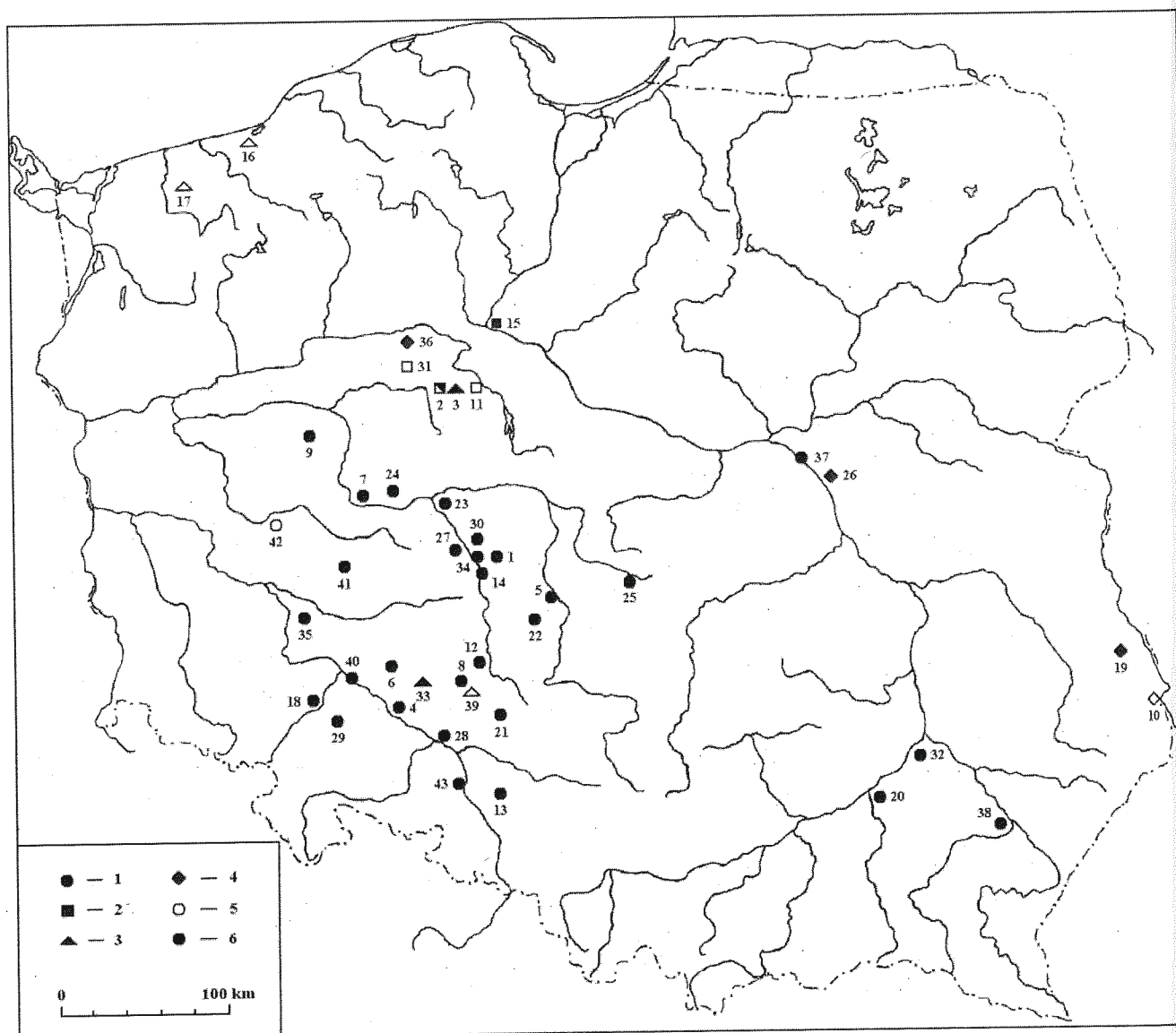
Pierwszego odkrycia metalowego wędzidła dokonano jeszcze w XIX wieku, a dokładnie w 1873 roku na stanowisku w Zaborowie (M. Kruszyński 1986, s. 8). Pod koniec tego stulecia zarejestrowano kolejne zabytki tego typu w skarbach z Kiełpina, Solnik Małych, Woskowic Małych (W. Blajer 2001, s. 355, 366, 369) oraz na cmentarzyskach w Bystrzycy (M. Trachsel 2004, s. 427), Górzewicach (Z. Pieczyński 1954, s. 101) i Nadziejewie. Początek i lata międzywojenne XX wieku przynoszą kolejne odkrycia wędzideł na cmentarzyskach śląskich (Dobra, Głuszyna, Kilianów, Popielów, Rolantowice, Wrocław – Księża Wielkie, Ziemnice Wielkie), wielkopolskich (Biernatki, Doliwiec, Leśny, Jankowy, Kalisz – Piwonice, Paulinów, Skrajna), a także w Polsce środkowej (Okołowice) i południowo-wschodniej (Sokolniki). W tym okresie rozpoczęły się prace wykopaliskowe na osadach obronnych w Biskupinie i Kamieńcu, których efektem są dalsze zabytki tej grupy. Także lata II wojny światowej przyniosły przypadkowe odkrycie z miejscowości Tupadły oraz z cmentarzyska w Kuniowie. Kolejną falę odkryć wędzideł przyniósł okres powojenny, a zwłaszcza 2. połowa lat 40. (Wymysłowo), lata 50. (Biskupin, skarb II, Kalinów, Smuszewo) i lata 60. (Kazimierz Pomorski, Krzemienica, Łagiewniki, Trzcinica Wołoska, Warszawa – Henryków). Tylko nieliczne wędzidła pochodzą z końca XX wieku (Gródek, Szadek),

¹ W tym miejscu pragnę podziękować mgr Krzysztofowi Ormianowi, autorowi badań na tym stanowisku, za możliwość wykozystania zabytku.

a zabytek z Wierzawic jest najnowszym znaleziskiem zaliczanym do tej kategorii.

Literatura archeologiczna dotycząca tej grupy zabytków przedstawia się niezadowalająco. Generalnie wędzidła są wzmiankowane w monografiach poszczególnych stanowisk, ale także w pracach poświęconych np. skarbowi (W. Blajer 2001, s. 225–230), militariom kultury łużyckiej (J. Fogel 1988, s. 139–143) i pomorskiej (J. Fogel 1980, s. 111–112), a w szerszym zakresie w publikacji poświęconej ekspansji kimmeryjskiej (J. Chochorowski 1993). W wielu przypadkach, zwłaszcza w starszej literaturze, są to tylko krótkie wzmianki nie poparte materiałem ilustracyjnym. Dodatkową trudność stwarza ustalenie miejsca przechowywania zbiorów, z których część zaginęła podczas ostatniej wojny. Uwaga ta odnosi się głównie do muzeum poznańskiego (Nadziejowo) i wrocławskiego (Dobra, Kilianów, Popielów, Wrocław – Księża Wielkie), które przed wojną posiadały w swych zbiorach zabytki z wyżej

wymienionych miejscowości. Znacznie lepiej prezentują się materiały z sąsiednich krajów, w których ta grupa zabytków została opracowana np. z południowych Niemiec (G. Kossack 1954), Włoch (F. W. von Hase 1969), dorzecza środkowego i dolnego Dunaju (W. M. Werner 1988), Europy Środkowej i Wschodniej (H. G. Hüttel 1981), a nawet Grecji i Cypru (H. Donder 1980). Także w Polsce zostały podjęte działania zmierzające do zebrania i opracowania elementów rzędu końskiego w ramach prac magisterskich realizowanych w ośrodkach uniwersyteckich w Poznaniu (R. Wołagiewicz 1956), Krakowie (M. Kruszyński 1986) i Lublinie (K. Telepko 1980), ale żadna z tych prac nie została opublikowana. Niewielka część wędzideł z terenu Polski znalazła się w pracy dotyczącej przedmiotów żelaznych z dorzecza Odry (C. Derrix 2001). Jednym z jej mankamentów jest pomylenie zabytków z Bystrzycy i Gorszewic (C. Derrix 2001, tabl. 22, 6–7). Stosunkowo niedawno ukazała się publikacja poświę-

Ryc. 1. Występowanie metalowych wędzideł na ziemiach polskich we wczesnej epoce żelaza (numery stanowisk wg tabeli 1). Oznaczenia: 1 – cmentarzyska, 2 – osady obronne, 3 – skarby, 4 – znaleziska przypadkowe, 5 – wędzidła brązowe, 6 – wędzidła żelazne

Abb. 1. Früheisenzeitliche eiserne Trensenfunde auf dem Gebiet Polens (Fundstellennummer nach der Tabelle Nr. 1) Bezeichnungen: 1 – Gräberfelder; 2 – Verteidigungssiedlungen; 3 – Schatzfunde; 4 – zufällige Funde; 5 – bronzene Trensen; 6 – eiserne Trensen

Рис. 1. Выступление металлических удил на польских землях в эпоху раннего железа (номера памятников согл. таблицы 1). Условные обозначения: 1 – могильники, 2 – укрепленные поселения, 3 – клады, 4 – случайные находки, 5 – бронзовые удила, 6 – железные удила

cona chronologii okresu halsztackiego, w której sporo miejsca poświęcono elementom rzędu końskiego (M. Trachsel 2004). Niestety, ponad ¼ wędzideł z ziem polskich została przez tego autora pominięta. Niniejszy artykuł ma, chociaż w części, wypełnić tę lukę.

Na terenie Polski metalowe wędzidła z wczesnej epoki żelaza nie są zbyt licznie reprezentowane. Wystąpiły w liczbie 56 egzemplarzy, w tym 11 brązowych i 45 żelaznych. Ponadto znanych jest kilka okazów wykonanych z poroża, które odkryto na osadach obronnych w Biskupinie (A. Drzewicz 2004, s. 37–38, tabl. XVII, 1–4, 6) i Sobiejuchach (Z. Bukowski 1962, s. 112), ale zostały w tym opracowaniu pominięte. Znacznie mniej odkryto na ziemiach polskich metalowych pobocznic, co przemawia za stosowaniem uździenicy z „go-

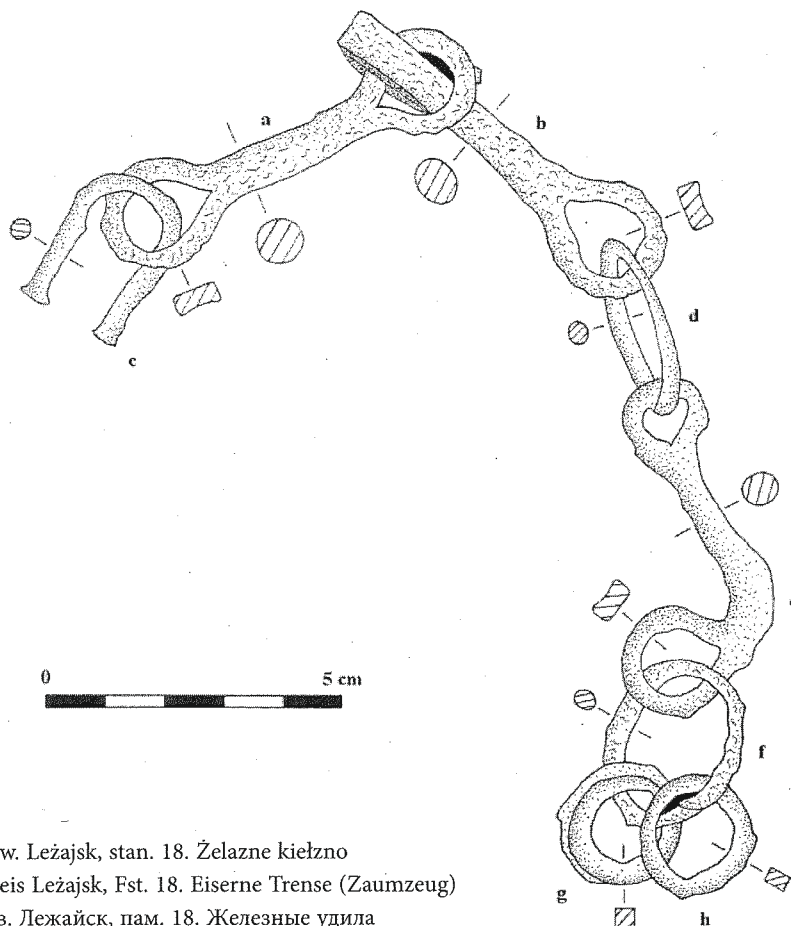
łym” wędzidłem, nie zaopatrzonym w pobocznice (J. Chochorowski 1993, s. 42).

Ta kategoria zabytków wystąpiła łącznie na 43 stanowiskach, z czego aż 30 to cmentarzyska (ryc. 1). Generalnie wędzidła występowały na stanowiskach pojedynczo, sporadycznie po dwa (przeważnie w skarbach), a tylko na cmentarzysku w Gorszewicach zarejestrowano 6 egzemplarzy². W jednym przypadku, na osadzie obronnej w Biskupinie, odkryto brązowe i żelazne wędzidło razem. Z kulturą pomorską wiąże się tylko 5 wędzideł³, a pozostałe wystąpiły w środowisku kultury łużyckiej. Zdecydowana większość tego typu zabytków jest rejestrowana w zachodniej części Polski, głównie na Śląsku, Kujawach i w Wielkopolsce. Na wschód od Wisły liczniej wystąpiły jedynie w Polsce południowo-wschodniej.

3. OPIS ZABYTKU

Żelazne wędzidło, które jest głównym elementem asymetrycznego kielzna z Wierzawic, należy do grupy wędzideł dwuczłonowych. Składa się z dwóch zaczepionych o siebie podłużnych ogni, w pętlicach których tkwią dalsze elementy. Jedna z pętlic wykonana jest w przeciwnej płaszczyźnie w stosunku do pozostałych, co zapewniało lepsze połączenie obydwu

ogni. Zabytek jest dobrze zachowany. Większość elementów jest ruchoma, a jedynie połączenie obydwu ogni (ryc. 2, a–b) i jednego kółka z hakowatym przedmiotem (ryc. 2, d–e) są trwale unieruchomione w wyniku korozji. W sumie kielzno składa się z ośmiu elementów.

Ryc. 2. Wierzawice, pow. Leżajsk, stan. 18. Żelazne kielzno

Abb. 2. Wierzawice, Kreis Leżajsk, Fst. 18. Eiserne Trense (Zaumzeug)

Рис. 2. Вежавицы, пов. Лежайск, пам. 18. Железные удила

² W publikacji tego cmentarzyska jest mowa tylko o 4 wędzidłach, natomiast M. Kruszyński podaje, że oprócz tego są jeszcze 2 dodatkowe, znane jedynie z odręcznych rysunków z Archiwum MAP (1986, s. 149, tabl. XIII, 119, 128).

³ Trudno ustalić liczbę zabytków z grobu zbiorowego z Dobrej. M. Trachsel podaje liczbę dwóch egzemplarzy (2004, s. 427), natomiast M. Kruszyński trzech i zalicza ponadto ten pochówek do kultury łużyckiej (1986, s. 133). W niniejszym artykule przyjęto wartość niższą.

1. Podłużne ogniwo o trzonie w przekroju owalnym. Pętlice wykonane są w tej samej płaszczyźnie, z otworami w kształcie migdałowatym. W przekroju pętlice zbliżone są do prostokąta z lekkim, łukowatym wcięciem pośrodku. Dług. ogniwa 6,95 cm, szer. przekroju trzonu 0,73–0,85 cm, szer. przekroju otworów pętlic 0,37–0,38 cm, wymiary migdałowatych otworów pętlic 1,05×1,55 i 1,12×1,45 cm (ryc. 2, a).
2. Ogniwo o trzonie w przekroju owalnym z pętlicami wykonanymi w przeciwnych płaszczyznach. Otwory są w kształcie migdałowatym, a w przekroju pętlice są zbliżone do prostokąta z lekkim, łukowatym wcięciem pośrodku. Dług. ogniwa 6,75 cm, szer. przekroju trzonu 0,7–0,9 cm, szer. przekroju otworów pętlic 0,4 cm, wymiary migdałowatych otworów pętlic 1,2×1,4 i 1,25×1,7 cm (ryc. 2, b).
3. Przedmiot w kształcie odwróconej litery „U” ze zgrubionymi końcami, w przekroju owalny. Dług. 2,7 cm, szer. przekroju 0,35 cm (ryc. 2, c).
4. Kółko o przekroju owalnym. Średn. zewnętrzna kółka 3,15 cm, średn. wewnętrzna 2,35 cm, szer. przekroju 0,35–0,45 cm (ryc. 2, d).
5. Hakowaty przedmiot w przekroju owalny, zakończony z obu stron otworami o kształcie migdałowatym. Dolny otwór w przekroju zbliżony do prostokąta z lekkim, łukowatym wcięciem pośrodku. Dług. 5,95 cm, szer. przekroju trzonu 0,6–0,7 cm, szer. przekroju otworów 0,3–0,4 cm, wymiary otworów 0,75×0,82 i 1,1×1,35 cm (ryc. 2, e).
6. Nieregularne kółko z końcami założonymi na siebie, w przekroju owalne. Średn. zewnętrzna kółka 2,35×2,85 cm, średn. wewnętrzna 1,6×2,45 cm, szer. przekroju 0,25–0,45 cm (ryc. 2, f).
7. Nieregularne kółko o przekroju w części kwadratowym. Kółko jest niestarannie wykonane i część wystaje poza jego krawędź. Średn. zewnętrzna kółka (bez wystającej części) 1,85×1,9 cm, średn. wewnętrzna 1,15×1,3 cm, szer. przekroju kółka 0,4–0,6 cm (ryc. 2, g).
8. Nieregularne kółko o przekroju prostokątnym. Średn. zewnętrzna kółka 2,05×2,15 cm, średn. wewnętrzna 1,3×1,45 cm, szer. przekroju kółka 0,35–0,45 cm (ryc. 2, h).

Ryc. 3. Wierzawice, pow. Leżajsk, stan. 18. Żelazne kielzno.

Abb. 3. Wierzawice, Kreis Leżajsk, Fst 18. Eiserne Trense (Zaumzeug).

Рис. 3. Вежавицы, пов. Лежайск, пам. 18. Железные удила.

4. ANALIZA ZABYTEKÓW

4.1. WĘDZIDŁA BRĄZOWE

Z terenu Polski znanych jest zaledwie 11 brązowych wędzideł, z czego większość wystąpiła na Pomorzu Zachodnim i Kujawach (ryc. 1). Ze wschodniej części ziem polskich (Lubelszczyzna) znany jest tylko jeden egzemplarz. Najliczniej zabytki wykonane z tego surowca wystąpiły w skarbach. Wszystkie wędzidła brązowe wiążą się z kulturą łużycką.

W przypadku obydwu wędzideł ze skarbu z Woskowic Małych i jednego, także ze skarbu, z Kazimierza Pomorskiego wystąpiły one razem z pobocznikami. Takie trwałe połączenie wędzidła z pobocznikami cechuje kompletne kielzna (J. Chochorowski 1993, s. 72).

Prawie wszystkie zabytki z tego surowca należą do grupy wędzideł dwuczłonowych, a tylko jeden egzemplarz, z osady obronnej w Jankowie, jest wędzidłem jednoczęściowym, składającym się z dość długiego ogniwa z niewielkimi pętlcami (w literaturze zwanych także uszkami) o okrągłych otworach (K. Langenheim 1944, ryc. 2, 12). Zabytek jest datowany na okres halsztacki D (J. Fogel 1988, s. 40–41). Nie posiada wiernych analogii na sąsiednich terenach, więc można go uznać za miejscowy wytwór.

Z Gródka pochodzi jeden człon wędzidła o lekko wygiętym trzonie. Jedna z pętlci nie jest w ogóle z niego wyodrębniona. W porównaniu do innych wędzideł brązowych, zabytek powyższy jest dość prymitywnym wytworem. Można podejrzewać, że został wykonany na podstawie jakiegoś rogowego pierwowzoru, gdyż wykazuje pewne podobieństwo do rogowego wędzidła z osady obronnej w Biskupinie (A. Drzewicz 2004, tabl. XVII, 6). Zabytek ten został odkryty w trakcie badań powierzchniowych (J. Rogatko 1990, s. 183, ryc. 11) i można go ogólnie datować na wczesną epokę żelaza. Należy go łączyć raczej ze środowiskiem „łużyckim”, gdyż w kulturze pomorskiej brązowe wędzidła nie występują.

Jedno z wędzideł z Kazimierza Pomorskiego (F. Lachowicz 1978, ryc. 1.4, b) oraz zabytek z Zaborowa (J. Kostrzewski 1955, ryc. 372) posiadają na trzonie imitację skrętu sznura wykonanego w odlewie, a otwory pętlci są w kształcie okrągłym. Ponadto pierwsze z nich zawiera dodatkowo dwie pobocznicze i tyle samo kółek. Mają one swoje analogie na terenie Bawarii (G. Kossack 1954, ryc. 20: C, 2) i dlatego można je uznać za importy z tamtego terytorium. Zabytki powyższe zostały zaliczone do wędzideł typu Zaborowo i datowane na wczesny i środkowy odcinek okresu HaC1 (M. Trachsel 2004, s. 483). Natomiast Ch. Pare okaz z Zaborowa zalicza w swojej klasyfikacji do typu B (1991, s. 21).

Drugie wędzidło z Kazimierza Pomorskiego zaliczone zostało do typu Grebbin i jest podobnie datowane jak poprzedni egzemplarz z tego stanowiska (M. Trachsel 2004, s. 485). Ogniwa tego zabytku posiadają na trzonach podłużne, poczwórne wałeczki wykonane w odlewie o przekroju zbliżonym do czworokąta (F. Lachowicz 1978, s. 15, ryc. 1.4, c).

Do kolejnej grupy wędzideł można zaliczyć po dwa egzemplarze ze skarbów z Woskowic Małych i Kiełpina (M. Gedl 1991, ryc. 7, 3–4; 24, 5). Powyższe zabytki charakteryzują się okrągłymi pętlcami, których otwory mają taki sam kształt. Wędzidła z pierwszego skarbu są dodatkowo zaopatrzone

w łukowate pobocznicze, natomiast z depozytu drugiego mają ponadto w wyposażeniu hakowato wygięte przedmioty z otworami po obu stronach. Skarb z Woskowic Małych dał nazwę tej kategorii zabytków, a więc są to wędzidła typu Woskowice (M. Trachsel 2004, s. 483). Natomiast w klasyfikacji Ch. Pare jest to typ A (1991, s. 21). Z datowaniem egzemplarzy tego typu są pewne rozbieżności. O ile chronologia skarbu z Kiełpina na środkową i późną część HaC1 nie budzi wątpliwości, o tyle datowanie depozytu z Woskowic Małych na VII w. przed Chrystusem jest dość kontrowersyjne (M. Trachsel 2004, s. 428–429). Badacze polscy uważają kielzna z tego skarbu za import italski i datują na okres halsztacki D (L. J. Łuka 1959, s. 16; M. Gedl 1961, s. 50; J. Kostrzewski 1970, s. 117). W tej sytuacji można zaproponować datowanie tych zabytków na przełom okresu halsztackiego C i D z możliwością przesunięcia w obie strony.

Z osady obronnej w Biskupinie pochodzi część wędzidła (jedno ogniwo) o okrągłych pętlcach wykonanych w przeciwnych płaszczyznach i tordowanym trzonie (B. Kostrzewski 1938, tabl. XXXVII, 15). Podobne zabytki znane są głównie z południowych Niemiec (G. Kossack 1954, ryc. 16: A, 2) oraz Czech i należą do typu Bošovice, datowanego generalnie na środkową i późną część HaC1 (M. Trachsel 2004, s. 485).

Bardzo podobny do wyżej wymienionego zabytku jest niewielki fragment wędzidła o skośnie żłobkowanym trzonie z grodziska w Smuszewie (D. Durczewski 1985, s. 61, tabl. 42, 3). Martin Trachsel zalicza jednak ten egzemplarz do innego wariantu (typ Holásky), ale podobnie datowanego (2004, s. 487). Z tą koncepcją nie można się zgodzić, ze względu na to, iż wspomniany badacz błędnie zaliczył egzemplarz brązowy do grupy wędzideł o podobnych cechach, ale wykonanych z żelaza. Należy raczej zaklasyfikować ten zabytek do typu poprzednio omawianego.

Większość brązowych wędzideł jest importowana na teren ziem polskich z północnych Włoch, południowych Niemiec czy Czech. Za miejscowe formy można jedynie uznać zabytki z Gródka i Jankowa. W przypadku wędzideł z Kazimierza Pomorskiego wysunięto hipotezę, że mogły one być lokalnym wytworem wykonanym przez wysoko rozwinięty pomorski ośrodek metalurgiczny na podstawie wzorów południowych (F. Lachowicz 1978, s. 32). Pogląd ten nie zyskał jednak akceptacji (Z. Bukowski 1998, s. 289).

4.2. WĘDZIDŁA ŻELAZNE

Znacznie liczniejsze od swoich brązowych odpowiedników są żelazne wędzidła. W sumie wystąpiły w liczbie 45 egzemplarzy. W zdecydowanej większości ta kategoria zabytków była rejestrowana na cmentarzyskach. Pod względem geograficznym dominują wędzidła ze Śląska i Wielkopolski. Znacznie rzadziej występowały na Kujawach, Ziemi Chełmińskiej czy środkowej części kraju. Ze wschodniej partii ziem polskich znane są głównie z Podkarpacia i Mazowsza (ryc. 1).

Przegląd zabytków wykonanych z żelaza wypada rozpocząć od kompletnego kielzna z grobu kultury pomorskiej w Wymysłowie. Jest to jedyny zabytek z tego metalu zachowany łącznie z pobocznikami. Całość składa się z dwóch ogniw

wędzidła o mocno rozszerzonych końcach, do których przymocowane są dwie łukowato wygięte pobocznicze o końcach spiralnie skręconych (L. J. Łuka 1948, s. 109, ryc. 11). W. M. Werner zalicza ten zabytek do typu II (typ Szentés – Vekezug), a w jego ramach do grupy B i wariantu B1 (1988, s. 12, 19–20). Niniejszy egzemplarz jest odosobnionym przypadkiem na ziemiach po północnej stronie Karpat. Posiada natomiast liczne analogie w rejonie Kotliny Karpackiej (J. Chochorowski 1985, ryc. 40, 2). Stąd jest uznawany za import z terenu Węgier o charakterze scytyjskim i datowany na V wiek p.n.e. (Z. Bukowski 1977, s. 161, 194).

Wędzidło z Nadziejewa (K. Koehler 1900, tabl. XXXIV, 9) i jedno luźne z Gorszewic (Z. Pieczyński 1954, ryc. 48, 15) o pętlicach w kształcie migdałowatym, zostały zaklasyfikowane do typu Meerlo, charakteryzującego się ponadto tordowaniem (liczącym 3–4 zwoje) trzonów ogni, datowanego na wczesny okres HaC1 (M. Trachsel 2004, s. 485–486). Do tego wariantu trzeba też zaliczyć wędzidło z Szadka (E. Pudelko 2001, ryc. 2, 1) i jeden egzemplarz z grobu 55 w Gorszewicach (Z. Pieczyński 1954, ryc. 37, 8), które także spełniają te warunki (choć tordowanie jest słabo widoczne), ale zostały pominięte. Zabytki tego typu mają swoje odpowiedniki wśród wędzideł z Czech, Holandii, Węgier, krajów bałkańskich (M. Trachsel 2004, s. 484–486) i można je uznać za importy z tamtego terenu, a najbardziej prawdopodobny jest kierunek czeski.

Bardzo podobne i tak samo datowane są zabytki zaliczone do typu Frankfurt, wśród których znalazł się egzemplarz z Wrocławia – Księża Wielkie, różniące się jedynie od poprzedników tordowaniem, liczącym 5–8 zwojów (M. Trachsel 2004, s. 486). Jest to bardzo kontrowersyjne posunięcie tego badacza z tego względu, że w publikowanych rysunkach wędzidła z tego cmentarzyska (M. Gedl 1961, ryc. 4, 18; 1991, ryc. 19, 18; J. Kostrzewski 1970, ryc. 77, 1) brak jest jakichkolwiek śladów tordowania. W tej sytuacji koncepcję o takim zaklasyfikowaniu tego zabytku należy raczej odrzucić.

Kolejną grupę reprezentują zabytki z Charlupi Małej (M. Gedl 1991, ryc. 22, 1), Kamieńca (B. Zielenka 1955, tabl. XXIV, 34) i Warszawy-Henrykowa (B. Zawadzka 1964, tabl. XI, 7). Charakteryzują się pętlicami z otworami w kształcie migdałowatym i trzonami ogni o przekroju okrągłym. Zabytek „warszawski” jest zaopatrzony dodatkowo w 2 kółka, haftkę oraz czworoboczny skręt, a asymetryczne kielzno z Charlupi Małej posiada także 2 kółka i 3 kolejne przedmioty m. in. hakowaty czy w kształcie litery „U”. Zabytek z tej ostatniej miejscowości posiada analogie wśród południowoniemieckich wędzideł (G. Kossack 1954, ryc. 22: B, 1). M. Trachsel zalicza tę grupę wędzideł do typu Kamieniec i datuje na okres HaC1 (2004, s. 487). Należy jednak przesunąć powyższe datowanie także na młodszą fazę wczesnej epoki żelaza, gdyż tak określone ramy chronologiczne, zwłaszcza w stosunku do egzemplarza z grobu kultury pomorskiej z Warszawy-Henrykowa są zdecydowanie zbyt wczesne. Do tego wariantu można jeszcze zaliczyć zabytek z osady obronnej w Biskupinie (B. Kostrzewski 1938, tabl. XXXVII, 1), chociaż publikowany rysunek tego wędzidła nie daje całkowitej pewności, zwłaszcza w odniesieniu do przekroju poprzecznego ogni.

Przedstawicielami następnej grupy są zabytki z Głuszyny (M. Kruszyński 1986, tabl. XXXIX, 110), Krzemienicy (E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. XX, 1) oraz dwa egzem-

plarze ze skarbu z Biskupina (F. Maciejewski 1953, ryc. 4). Ich cechą rozpoznawczą są pętlice posiadające od zewnętrznej strony charakterystyczne wcięcie (karb?). Ponadto mają trzon o przekroju okrągłym, a długość pojedynczego ogniwa nie przekracza 7,5 cm. Niektóre są jeszcze dodatkowo tordowane, co nie dotyczy jednak polskich okazów. Powyższe egzemplarze zostały zaliczone do typu Miškovice i datowane na schyłek HaC1 oraz wczesny i środkowy odcinek HaC2, chociaż zabytki tego wariantu z ziem sąsiednich mają nieco szersze ramy chronologiczne (M. Trachsel 2004, s. 427–428, 487, 489). W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że na podstawie rysunku zabytek z Głuszycy wykazuje tylko niektóre cechy charakterystyczne dla tego wariantu, a publikowana ilustracja wędzideł biskupińskich jest praktycznie nieczytelna i trzeba się posilkować opisem. Najciekawszym zabytkiem tej serii jest kielzno z Krzemienicy. Składa się ono z jednego ogniwa wędzidła (pierwotnie były dwa) zdobionego na trzonie zygzakami oraz połączonych z nim dwóch łukowato wygiętych prętów z końcami zagiętymi w uszka, które jak się uważa, wiązano koniowi do pyska (Z. Bukowski 1977, s. 197). Egzemplarz z tego stanowiska jest jedynym ornamentowanym zabytkiem spośród wędzideł pochodzących z terenu Polski. Nie można wykluczyć też datowania tego zabytku na młodszy okres wczesnej epoki żelaza. Dawniej uważano to kielzno za produkt miejscowy (E. Szarek-Waszkowska 1975, s. 42), ale obecnie ta koncepcja nie znajduje potwierdzenia. Zdecydowana większość zabytków tego wariantu pochodzi z Czech, a w mniejszym stopniu z Bawarii, więc pochodzenie egzemplarza „krzemienickiego” z tamtych rejonów jest najbardziej prawdopodobne. W grę wchodzi jeszcze kierunek bałkański, gdyż na terenie Chorwacji, w miejscowości Kapitol zostało odkryte wędzidło o identycznym, zygzakowatym zdobieniu (W. M. Werner 1988, tabl. 64, 399). Jedyną różnicą jest surowiec, z którego zostało wykonane (brąz), przez co zostało zaliczone do odmiennego wariantu, a mianowicie typu Kömlöd (M. Trachsel 2004, s. 482–483), ale mogło być pierwowzorem dla polskiego egzemplarza. Tak czy inaczej nie ulega wątpliwości, że zabytek z Krzemienicy jest importem z kręgu halsztackiego.

Podobne do wyżej opisanego wariantu są wędzidła typu Grosseibstadt datowane na okres halsztacki C2, różniące się jedynie długością pojedynczego ogniwa (około 8 cm i więcej), do którego z pewną ostrożnością zostały zaliczone zabytki z miejscowości Biernatki (M. Trachsel 2004, s. 489–490). Wynika to z faktu, że w literaturze przedwojennej znaleziska z Biernatek zostały uznane za części łańcucha żelaznego (R. Jakimowicz 1935, s. 251, ryc. 27, 1–4). W kulturze łużyckiej znane są łańcuchy łączone z oporządzeniem końskim, jak chociażby z Woskowic Małych (M. Gedl 1991, ryc. 1, 9) oraz Stanomina (L. J. Łuka 1959, ryc. 10), ale mają one zupełnie inną konstrukcję i należy raczej uznać te zabytki za części dwóch wędzideł.

Do zabytków typu Kladruba, charakteryzujących się małymi rozmiarami ogni o przekroju prostokątnym i datowanych na późną część HaD i początek okresu lateńskiego, M. Trachsel warunkowo zalicza wędzidło z miejscowości Ziemnice Wielkie⁴ (2004, s. 491). Ma na to wpływ nie najlepszy rysu-

⁴ W literaturze funkcjonuje też błędna nazwa tej miejscowości jako Zimnice Wielkie.

nek tego zabytku oraz fakt uznania go w starszej literaturze za fragment wędzidłowego łańcuszka (M. Gedl 1962, s. 316, tabl. XLVI). Ta koncepcja nie wydaje się słuszna, a datowanie tego wędzidła można raczej zawęzić na schyłek wczesnej epoki żelaza.

Z Bystrzycy (T. Różycka 1960, ryc. 5, b), Trzcinicy Wołoskiej⁵ (W. Hensel 1973, ryc. 226), z grobu 10 w Skrajnej (R. Jamka 1937, ryc. 28, f) i jeden egzemplarz z grobu 55 z Gorszewic (Z. Pieczyński 1954, s. 122, ryc. 37, 3) pochodzą wędzidła, których cechą rozpoznawczą są ogniwa o przekroju czworobocznym oraz pętlice z otworami w kształcie migdałowatym. Do tej grupy znalezisk prawdopodobnie należy zaliczyć też zabytek z miejscowości Tupadły (M. Kruszyński 1986, tabl. XLI, 104) oraz Wrocławia – Księża Wielkie (J. Kostrzewski 1970, ryc. 77, l), chociaż publikowane rysunki nie dają całkowitej pewności odnośnie przekroju poprzecznego trzonów ogniów. Egzemplarze z tych miejscowości są datowane zarówno na starszą jak i na młodszą część wczesnej epoki żelaza.

Do bardziej interesujących zabytków z ziem polskich należy zaliczyć wędzidło z cmentarzyska w Sokolnikach (J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965, ryc. 75, 4) datowane na okres halsztacki D. Składa się z trzech kółek i dwóch ogniów o trzonach okrągłych w przekroju z pętlcami w kształcie migdałowatym. Dwa kółka są umieszczone w skrajnych pętlcach, co jest dość często spotykane wśród wędzideł. Natomiast trzecie z nich spina razem obydwa ogniwa. Takie połączenie można uznać za bardzo nietypowe. Ogniwa mają wszystkie pętlice wykonane w tej samej płaszczyźnie. Sprawia to wrażenie dwóch lewych części i aby mogły prawidłowo funkcjonować zostały połączone dodatkowym kółkiem. Taki sposób zamocowania tych elementów sugeruje, że zabytek został nieudolnie wykonany i należy go, zatem uznać za produkt miejscowy. Zapewne podobną konstrukcję posiadał pierwotnie egzemplarz z Rolantowic, który zachował się w postaci jednego ogniwa i dwóch kółek, po jednym w każdej pętlicy (M. Kruszyński 1986, tabl. XXXV, B).

Na koniec pozostało jeszcze do omówienia asymetryczne kielzno z Wierzawic, które jest głównym tematem tego artykułu. Jak już wcześniej wspomniano składa się z ośmiu elementów. Pod tym względem zabytek ten nie ma odpowiednika na terenie Polski. Zbliżone jest jedynie, także asymetryczne, kielzno z Charłupi Małej (M. Gedl 1991, ryc. 22, 1) i jeden egzemplarz z Biernatek (R. Jakimowicz 1935, ryc. 27, 1), składające się z siedmiu elementów. Egzemplarz „wierzawicki” jako całość nie posiada ścisłych analogii na terenie Polski, ale znane są odpowiedniki do jego poszczególnych elementów. Ogniwa wędzidła charakteryzują się trzonami o przekroju okrągłym oraz otworami pętlic w kształcie migdałowatym (ryc. 2, a–b). Identyczne cechy posiada wspomniany już zabytek z Charłupi Małej, a także z Kamieńca (B. Zielonka 1955, tabl. XXIV, 34), Sokolnik (J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965, ryc. 75, 4) i z Warszawy-Henrykowa (B. Zawadzka 1964, tabl. XI, 7). Na zewnętrznej stronie pętlic można zaobserwować niewielkie wgłębienie. Podobny szczegół występuje także na wymienionym wyżej zabytku z Biernatek oraz na egzemplarzu z Krzemienicy

(E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. XX, 1). W przypadku tego drugiego, wcięcie jest dużo wyraźniej zaznaczone, tworząc rodzaj karbu. W jednej z pętlic tkwi U-kształtny przedmiot ze zgrubionymi końcami (ryc. 2, c). Podobny detal znany jest jedynie z egzemplarza z Charłupi Małej, a różni się jedynie romboidalnym przekrojem poprzecznym. W drugiej skrajnej pętlicy zamocowane jest kółko (ryc. 2, d). Tego typu przedmioty są częstym zjawiskiem wśród polskich wędzideł, co nie wymaga przytaczania w tym miejscu bliższych przykładów. Na kółku zawieszony jest hakowaty przedmiot (ryc. 2, e), a na nim z kolei następne trzy kółka (ryc. 2, f–g). Po obu stronach tego przedmiotu występują otwory o kształcie migdałowatym. Bliskie podobieństwo wykazuje przedmiot z Charłupi Małej, który z jednej strony zamiast otworu posiada zagięcie w formie haku i na nim zawieszono jest kółko. Zbliżony jest także detal z Kiełpina (M. Gedl 1991, ryc. 24, 5), posiadający otwory z obydwu stron, ale wykonane w przeciwnych płaszczyznach. Poza tym jest odlany z brązu, co także odróżnia go od egzemplarza „wierzawickiego”.

Z powyższych dywagacji wynika, że najbardziej zbliżony do analizowanego kielzna jest zabytek z Charłupi Małej. Wobec powyższego, egzemplarz z Wierzawic można zaliczyć do tej samej grupy zabytków, a mianowicie do typu Kamieniec i datować na okres HaC1. Wprawdzie nie jest wykluczone nieco młodsze pochodzenie, ale z całą pewnością w ramach starszej części wczesnej epoki żelaza. Tym samym jest najstarszym lub jednym z najstarszych przedmiotów żelaznych w środowisku tarnobrzeskiej kultury łużyckiej.

Żelazne kielzno z Wierzawic, podobnie jak egzemplarz z Charłupi Małej, jest pochodzenia zachodniohalsztackiego, zapewne z terenu południowych Niemiec i stamtąd poprzez tereny Czech, Bramę Morawską, Śląsk i Małopolskę dotarło w dorzecze środkowego Sanu.

Nie jest do końca jasne, jaką funkcję w całej tej konstrukcji pełnił przedmiot U-kształtny i hakowaty. Być może oprócz funkcji zdobniczej miały jakieś zastosowanie użytkowe. Nie ulega natomiast wątpliwości, że trzy dolne kółka były jedynie motywami dekoracyjnymi. Zastanawiająca jest asymetryczność tego okazu. Niewykluczone, że miało to jakiś związek z kierowaniem koniem, ale trudno w tej kwestii dać jednoznaczną odpowiedź popartą konkretnymi dowodami. Jak na razie musi pozostać to w sferze domysłów.

Pozostałe wędzidła z ziem polskich nie dają podstaw do bliższych analiz. W przypadku egzemplarzy z miejscowości Doliwiec Leśny⁶ (C. Derrix 2001, tabl. 22, 8), Łagiewniki (M. Kruszyński 1986, tabl. XXVIII, A) i łużyckich wędzideł z Gorszewic (Z. Pieczyński 1954, ryc. 48, 16; M. Kruszyński 1986, tabl. XIII, 119, 128) jest to spowodowane ich fragmentarycznym zachowaniem. Z kolei zabytki z Dobrej (M. Kruszyński 1986, tabl. LIII, 106–108), Jankowów (Z. Durczewski 1948, tabl. LXIV, 14), Kalisza-Piwonic⁷ (L. Długopolska 1968, ryc. 9, e), Otwocka-Teklina⁸ (T. Węgrzynowicz 1967, ryc. 2) i Skrajnej, grób 8 (R. Jamka 1937, ryc. 21, g) są mocno zniszczone.

⁶ Zabytek występuje w literaturze także pod nazwą miejscowości Doliwiec.

⁷ Wędzidło publikowane jest jako Piwonice. Obecnie jest to dzielnica Kalisza.

⁸ Zabytek znany jest w literaturze jako miejscowość Teklin. Obecnie jest to część Otwocka.

⁵ Zabytek jest publikowany także pod nazwą miejscowości Trzcinica Wołoska.

Zestawienie metalowych wędzideł z terenu Polski z wczesnej epoki żelaza

Lp.	Miejscowość	Powiat	Woj.	Char. stan.				Ilość	Metal		Kultura		Datowanie	Zbiory	Literatura
				C	O	S	L		B	Ż	Ł	P			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	Biernatki	Kalisz	WLK	x				2		x			HaC2?	PMA	R. Jakimowicz 1935; M. Trachsel 2004
2	Biskupin, stan. 4	Żnin	KJP		x			2	x	x	x		HaC1	MAB	B. Kostrzewski 1938; M. Trachsel 2004
3	Biskupin, stan. 4, skarb II	Żnin	KJP			x		2		x	x		HaC2	zag.	F. Maciejewski 1953; M. Trachsel 2004
4	Bystrzyca	Oława	DLS	x				1		x	x		HaD	MAW	T. Różycka 1960; J. Kostrzewski 1970; M. Trachsel 2004
5	Chartupia Mała, stan. 8	Sieradz	ŁDZ	x				1		x	x		HaC1	MOS	A. Kufel-Dzierzgowska 1987; M. Gedl 1991
6	Dobra	Oleśnica	DLS	x				2?		x		x	HaD	zag.	J. Fogel 1980; M. Kruszyński 1986; M. Trachsel 2004
7	Doliwiec Leśny	Środa Wlkp.	WLK	x				1		x	x		HaC – D	MAP	J. Fogel 1988; C. Derrix 2001
8	Głuszyna	Namysłów	OPL	x				1		x	x		HaC2	?	M. Kruszyński 1986; M. Trachsel 2004
9	Gorszewice	Szamotuły	WLK	x				6		x	x		HaC	MAP	Z. Pieczyński 1954; M. Kruszyński 1986
10	Gródek, stan. 6	Hrubieszów	LUB				x	1	x		x		HaC – D	kp	J. Rogatko 1990
11	Jankowo, stan. 1	Inowrocław	KJP		x			1	x		x		HaD	MAP	K. Langenheim 1944; J. Fogel 1988
12	Jankowy, cmentarzysko II	Kępno	WLK	x				1		x	x		HaD	zag.	Z. Durczewski 1946; 1948; M. Trachsel 2004
13	Kalinów, stan. 2	Strzelce Opolskie	OPL	x				1		x	x		HaC – D	MGB	J. Szydłowski 1959; M. Trachsel 2004
14	Kalisz-Piwonice	Kalisz	WLK	x				1		x	x		HaD	PMA	L. Długopolska 1968; J. Fogel 1988; C. Derrix 2001
15	Kamieniec, stan. 1	Toruń	KJP		x			1		x	x		HaC1 – C2	MOT	B. Zielonka 1955; M. Trachsel 2004
16	Kazimierz Pomorski	Koszalin	ZPM			x		2	x		x		HaC1	MOK	F. Lachowicz 1978; M. Trachsel 2004
17	Kiełpino	Gryfice	ZPM			x		2	x		x		HaC1	KMS	M. Gedl 1981; J. Fogel 1988; M. Trachsel 2004
18	Kilianów	Wrocław	DLS	x				1		x	x		HaC	zag.	J. Fogel 1988; C. Derrix 2001; M. Trachsel 2004
19	Koczów, stan. 8	Chełm	LUB				x	1			x?		HaC – D	MCC	E. M. Kłosińska 2007
20	Krzemienica, stan. 1	Mielec	PDK	x				1		x	x		HaC2	MOR	E. Szarek-Waszkowska 1975; M. Trachsel 2004
21	Kuniów, stan. 4	Kluczbork	OPL	x				1		x	x		HaD	zag.	M. Gedl 1962
22	Łagiewniki, stan. 1	Sieradz	ŁDZ	x				1		x	x		HaC – D	MAEL	H. Wiklak 1972; M. Kruszyński 1986
23	Łupice	Września	WLK	x				1		x	x		HaD	?	J. Fogel 1988

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
24	Nadziejewo	Środa Wlkp.	WLK	x			1		x		x		HaC	zag.	K. Koehler 1900; J. Kostrzewski 1923; M. Trachsel 2004
25	Okołowie, stan. 1	Pabianice	ŁDZ	x				1	x		x		HaC - D	zag.	H. Wilk 1972
26	Otwock-Teklin	Otwock	MAZ				x	1	x		x		HaD	PMA	T. Węgrzynowicz 1967
27	Paulinów	Pleszew	WLK	x				1	x		x		HaC - D	?	M. Piaszykowska 1956
28	Popielów, stan. 1	Opole	OPL	x				1	x		x		HaD	zag.	M. Gedl 1962
29	Rolantowice	Wrocław	DLS	x				1	x		x		HaD	zag.	J. Fogel 1988; M. Kruszyński 1986
30	Skrajna	Kalisz	WLK	x				2	x		x		HaD	zag.	R. Jamka 1937; C. Derrix 2001; M. Trachsel 2004
31	Smuszewo, stan. 3	Wągrowiec	WLK		x			1	x		x		HaC1	MAP	D. Durczewski 1985; M. Trachsel 2004
32	Sokolniki, stan. 1	Tarnobrzeg	PDK	x				1	x		x		HaD	MAK	J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965; K. Moskwa 1976; J. Fogel 1988
33	Solniki Małe	Oleśnica	DLS			x		1?	x		x		HaD	?	J. Fogel 1980; M. Trachsel 2004
34	Szadek, stan. 3	Kalisz	WLK	x				1	x		x		HaC	MOZK	E. Pudełko 2001
35	Trzcinica Wołoska	Wołów	DLS	x				1	x		x		HaC	MAW	T. Kaletyn 1963; W. Hensel 1973; J. Fogel 1988
36	Tupadły	Nakło nad Notecią	KJP				x	1	x		x		HaC - D	MAP	A. Lipińska 1959; M. Kruszyński 1988
37	Warszawa-Henryków	Warszawa	MAZ	x				1	x		x		HaD	PMA	B. Zawadzka 1964; M. Trachsel 2004
38	Wierzawice, stan. 18	Leżajsk	PDK	x				1	x		x		HaC1	IAUR	Zabytek niepublikowany
39	Woskowice Małe, skarb I	Namysłów	OPL			x		2	x		x		HaC/D	MAW	L. J. Łuka 1959; M. Gedl 1961; 1991; J. Kostrzewski 1970
40	Wrocław - Księża Wielkie	Wrocław	DLS	x				1	x		x		HaC1	zag.	M. Gedl 1961; J. Kostrzewski 1970; M. Trachsel 2004
41	Wymysłowo, stan. 1	Gostyń	WLK	x				1	x		x		HaD	MAP	L. J. Łuka 1948; Z. Bukowski 1977
42	Zaborowo	Wolsztyn	WLK	x				1	x		x		HaC1	MVB	J. Kostrzewski 1923; M. Gedl 1991; M. Trachsel 2004
43	Ziemnice Wielkie, stan. 1	Opole	OPL	x				1	x		x		HaD	?	M. Gedl 1962; J. Fogel 1988; M. Trachsel 2004

Oznaczenia: Woj. - Województwo; DLS - dolnośląskie, KJP - kujawsko - pomorskie, LUB - lubelskie, ŁDZ - łódzkie, MAZ - mazowieckie, OPL - opolskie, PDK - podkarpackie, WLK - wielkopolskie, ZPM - zachodniopomorskie; Char. stan. - charakter stanowiska: C - cmentarzysko, O - osada obronna, S - skarb, L - znalezisko przypadkowe; B - brąz, Ż - żelazo; Ł - łużycka, P - pomorska; x - obecność; IAUR - Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, KMS - Kulturhistorisches Museum Stralsund, MAB - Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, MAŁ - Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, MAK - Muzeum Archeologiczne w Krakowie, MAP - Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, MAW - Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu, MCC - Muzeum Chelmskie w Chelmie; MGB - Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, MOK - Muzeum Okręgowe w Koszalinie, MOR - Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, MOS - Muzeum Okręgowe w Sieradzu, MOT - Muzeum Okręgowe w Toruniu, MOZK - Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej w Kaliszu; MVB - Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin; PMA - Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, kp - kolekcja prywatna, zag. - zabytek zaginiony

czone na skutek korozji, a publikowany rysunek zabytku z Kuniowa (M. Gedl 1962, tabl. XIX, 9) nie jest najlepszej jakości. Można jedynie stwierdzić, że powyższe zabytki są zaopatrzone w jedno (Gorszewice, Kalisz-Piwonice, Kuniów, Skrajna) lub dwa kółka (Dobra, Jankowy). Z literatury znany jest także niewielki przedmiot żelazny pochodzący z cmentarzyska w Trzęsówce, uważany za fragment wędzidla (K. Moskwa, 1971, s. 71, 83, tabl. XXXVI, 7). Po bliższych oględzinach należy go raczej uznać za fragment żelaznych szczypczyków i wobec powyższego został pominięty w niniejszym opracowaniu.

Liczną grupę żelaznych wędzideł reprezentują zabytki, które nie posiadają w publikacjach żadnego materiału ilustracyjnego (Kilianów, Okołowice, Paulinów, Popielów, Solniki Małe) lub rysunek znajduje się w trudno dostępnej literaturze duńskiej (Łupice). Z tego względu zabytki z wyżej wymienionych miejscowości w niniejszym artykule pełnią jedynie funkcje katalogowe.

Dla wędzidla z Kalinowa (J. Piaskowski 1960), Krzemienicy (J. Piaskowski 1984), Sokolnik (J. Piaskowski 1961), Skrajnej, grób 10 (J. Piaskowski 1960a) i jednego z grobu 55

w Gorszewicach (J. Piaskowski 1959) zostały wykonane badania metaloznawcze. W ich wyniku uzyskano informacje odnośnie składu chemicznego tych wyrobów oraz procesów technologicznych zastosowanych w trakcie produkcji tych zabytków, a zatem egzemplarze z wyżej wymienionych stanowisk (poza drugim z nich) wykonane zostały z żelaza o niskiej zawartości fosforu i nierównomiernym nawęglaniu. W efekcie powyższe zabytki zostały uznane przez J. Piaskowskiego za produkty ośrodka hutniczego lokalizowanego w Górach Świętokrzyskich (1971, s. 42). Taka koncepcja jest powszechnie krytykowana. Nie ma podstaw, aby uznać funkcjonowanie ośrodka świętokrzyskiego już w okresie HaC, co skłania do przyjęcia wersji o pochodzeniu żelaza z innych ośrodków hutniczych, opierających się na surowcu o podobnych parametrach, zapewne z terenów wschodnioalpejskich (M. Gedl 1991, 139–140). Natomiast egzemplarz z Krzemienicy wykazuje podwyższoną zawartość miedzi, co potwierdza, że jest wytworem obcym, pochodzącym być może z terenu Czech (J. Piaskowski 1984, s. 200).

5. PODSUMOWANIE

Na terenie ziem polskich wędzidla nie są zbyt liczną grupą zabytków. Znacznie częściej występują na terenie Czech, Niemiec, Austrii czy Węgier i są tam też bardziej zróżnicowane. Polskie egzemplarze są przeważnie wykonane z żelaza. W zdecydowanej większości koncentrują się w zachodniej części kraju, głównie na Śląsku i w Wielkopolsce. Ma to odbicie także w innych kategoriach zabytków, gdyż generalnie zachodnia partia Polski jest mocniej nasycona przedmiotami metalowymi. Jest to niewątpliwie związane z przebiegającym przez te tereny ważnym szlakiem komunikacyjnym łączącym wybrzeże Bałtyku z dorzeczem Dunaju i dalej aż po północny Adriatyk. Widać wyraźnie, że wschodnie i zachodnie partie ziem polskich są to jakby dwa odrębne „światy”, podlegające wpływom z innych kierunków. Tym po części można tłumaczyć tę dysproporcję w rozmieszczeniu wędzideł na obszarze Polski.

W oddziaływaniach ze strony kręgu halsztackiego na ziemię polską można wydzielić 2 fazy, z których faza starsza (HaC) przyniosła silne wpływy ze strony kultury wschodniohalsztackiej na teren Śląska i południowo – zachodniej Wielkopolski (M. Gedl 1992, s. 23). Wędzidla z tego okresu są w zdecydowanej większości wyrobami importowanymi, ale ze strefy zachodniohalsztackiej, zwłaszcza z południowych Niemiec. Stąd uważa się, że miał miejsce także drugi nurt oddziaływań halsztackich biegnący z północnej Bawarii, zwłaszcza Górnego Palatynatu, poprzez Kotlinę Czeską na Śląsk i dalej do Wielkopolski (M. Gedl 1992, s. 27).

W fazie młodszej (HaD) niemal w całej Polsce nastąpiło upowszechnienie się żelaza i zaczęto też wówczas wykorzystywać miejscowe wysokofosforowe rudy darniowe (M. Gedl 1991, s. 140). Wśród wędzideł z tego okresu dominują egzemplarze wykonane na miejscu, zapewne jednak według wzorów halsztackich. Tylko jeden zabytek (Wymysłowo) jest bez wątpienia o charakterze scytyjskim, a na ziemię polską trafił prawdopodobnie poprzez strefę halsztacką.

Już sama obecność na ziemiach polskich nielicznych przedmiotów wędzideł może przemawiać za elitarnym użytkowaniem konia, nie jako siły pociągowej, ale głównie do jazdy wierzchem przez ograniczony krąg użytkowników (Z. Bukowski 1998, s. 304). Tego typu zabytki najliczniej wystąpiły w grobach, które generalnie są dość obficie wyposażone w przedmioty metalowe i ceramiczne. Na pierwszy plan wysuwa się tutaj pochówek z Wrocławia – Księża Wielkie zawierający w wyposażeniu m. in. garnitur toaletowy czy naczynia malowane (J. Kostrzewski 1970, s. 107). Świadczy to o wysokim statusie społecznym pochowanego w tym grobie osobnika, który mógł być naczelnikiem miejscowego rodu lub plemienia.

Większość grobów zawierających wędzidla jest ponadto wyposażona w przedmioty o charakterze militarnym. Najczęściej jest to nóż (Kilianów, Łupice, Kalisz-Piwonice, Popielów, Skrajna, Szadek, Wrocław – Księża Wielkie, Ziemnice Wielkie), nieco rzadziej siekiera (Popielów) bądź grot oszczepu (Doliwiec, Jankowo, Paulinów, Skrajna, grób 8). W dwóch przypadkach znane są groby zawierające wszystkie wyżej wymienione zabytki razem (Gorszewice, Kuniów). W broń wyposażony jest także pochówek z Nadziejewa, ale tym razem jest to toporek kamienny. Militarny charakter wyposażenia tych pochówków wyraźnie świadczy o istnieniu we wczesnej epoce żelaza warstwy wojowników konnych (J. Kostrzewski 1970, s. 120). W tym kontekście bardzo interesujący jest grób 55 z Gorszewic, który zawierał w wyposażeniu dwa wędzidla, a ponadto także dwie siekiery i inne militaria. Stąd można wnioskować, że zawierał szczątki dwóch wojowników. Z tego cmentarzyska znane są także pochówki, w których odkryto ząb i czaszki końskie. Zjawisko to można interpretować w ten sposób, że podczas pogrzebu wojowników uśmiercono i zjedzono ich wierzchowce, a resztki w postaci czaszki włożono symbolicznie do grobu (Z. Pieczyński 1954, s. 141). Nie zarejestrowano w nich natomiast wędzideł. Tą sytuację można rozpatrywać w dwóch aspektach, a mianowicie wędzidla były

wykonane z poroża i uległy spaleni na stosie kremacyjnym, albo ich po prostu nie było. W tym drugim przypadku mogły zostać zastąpione bardziej prymitywnymi sposobami np. grubym sznurem. Z Kalinowa znany jest jeszcze jeden pochówek jeźdźcy zawierający w wyposażeniu wędzidło i dwa zęby końskie (J. Szydlowski 1959, s. 192). O wyjątkowym znaczeniu konia wśród społeczności wczesnej epoki żelaza świadczą także rysunki jeźdźców wyryte na naczyniach kultury łużyckiej, na których są niekiedy przedstawieni w pogoni za jeleniami, a uczestnictwo w łowach konno było zapewne przywilejem nielicznej grupy ludności (J. Kostrzewski 1955, s. 163–164, ryc. 407).

Prawdopodobnie koń miał także znaczenie kultowe (Z. Bukowski 1998, s. 286) i mógł być wykorzystywany przez miejscowych kapłanów w trakcie obrzędów religijnych. Nie bez znaczenia jest tutaj fakt występowania wędzideł (zwykle po dwa egzemplarze) w skarbach pochodzących ze środowiska wodnego. Praktyki rytualne z udziałem konia znane są we wczesnym średniowieczu wśród pogańskich Słowian, więc nie można całkowicie wykluczyć podobnych zachowań u ludności kultury łużyckiej.

W nieco innym wymiarze należy rozpatrywać wędzidła z nielicznych grobów ze wschodniej części ziem polskich.

Trudno tutaj mówić o wojownikach, gdyż żaden z nich nie zawierał broni, a jedynie ozdoby i części stroju (Krzemienica, Sokolniki). Pomimo tego, pochówki te były lepiej wyposażone od innych (zwłaszcza ten pierwszy), stąd można wnioskować o wyższym statusie społecznym osobników w nich pochowanych. Koń mógł być, zatem widoczną oznaką prestiżu, pełniący funkcję reprezentacyjną podczas różnych uroczystości, a nie bojową.

Analizowane kielno z Wierzawic, o czym już była mowa we wstępie, wystąpiło w mocno zniszczonej partii cmentarzyska poza zespołem grobowym, co znacznie ogranicza zasób wiadomości dotyczących właściciela tego zabytku. Szczególnie cenne mogłyby się okazać informacje uzyskane z analizy antropologicznej. W tej sytuacji można jedynie spekulować odnośnie pochodzenia osobnika, który był posiadaczem tego egzemplarza. Faktem jest, że cmentarzysko w Wierzawicach jest bogato wyposażone zwłaszcza w zabytki metalowe, co wyróżnia tę nekropolę spośród innych stanowisk tego okresu w południowo-wschodniej Polsce. Tak okazały zabytek należał prawdopodobnie do wyjątkowej osoby, która zajmowała jakąś specjalną pozycję w ówczesnej społeczności nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Blajer W.
2001 *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków.
- Bukowski Z.
1962 *Sprawozdanie z badań osiedli obronnych kultury łużyckiej w Sobiejuchach, pow. Żnin, za rok 1959*, „Spr. Arch.”, t. 14, s. 107–117.
1977 *The Scythian Influence in the Area of Lusatian Culture*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
1998 *Pomorze w epoce brązu w świetle dalekosiężnych kontaktów wymiennych*, Gdańsk.
- Chochorowski J.
1985 *Die Vekerzug – Kultur. Charakteristik der Funde*, Warszawa–Kraków.
1993 *Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej*, Kraków.
- Derrix C.
2001 *Frühe Eisenfunde im Odergebiet. Studien zur Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bonn.
- Długopolska L.
1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Piwonicach, pow. Kalisz*, „WA”, t. 33, z. 2, s. 200–216.
- Donder H.
1980 *Zaumzeug in Griechenland und Cypren*, „PBF”, t. 16, z. 3.
- Drzewicz A.
2004 *Wyroby z kości i poroża z osiedla obronnego ludności kultury łużyckiej w Biskupinie*, Warszawa.
- Durczewski D.
1985 *Gród ludności kultury łużyckiej z okresu halszackiego w Smuszewie, woj. piłskie, część I*, Poznań.
- Durczewski Z.
1946 *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, część I (Syntetyczna)*, Kraków.
1948 *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, część II (Materiały)*, Kraków.
- Fogel J.
1980 *Uzbrojenie ludności kultury wschodniopomorskiej*, „Prz. Arch.”, t. 27, s. 87–123.
1988 *Militaria kultury łużyckiej z dorzecza Odry i Wisły (Źródła)*, Poznań.
- Gedl M.
1961 *Uwagi o gospodarce i strukturze społecznej ludności kultury łużyckiej w południowej Polsce*.
1962 *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
1981 *Die Rasiermesser in Polen*, „PBF”, t. 8, z. 4.
1991 *Die Hallstatteinflüsse auf den polnischen Gebieten in der Früheisenzeit*, Warszawa–Kraków.
1992 *Wpływy halszackie w Polsce, [w:] Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzeszów, s. 23–30.
- von Hase F. W.
1969 *Die Tensen der Früheisenzeit in Italien*, „PBF”, t. 16, z. 1.
- Hensel W.
1936 *Wędzidła rógowe z osady bagiennej w Biskupinie, w pow. żnińskim w Wielkopolsce*, „Prz. Arch.”, t. 5, z. 2–3, s. 179–180.
1973 *Polska starożytna*, wyd. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Hüttel H. G.
1981 *Bronzezeitliche Tensen in Mittel- und Osteuropa*, PBF, t. 16, z. 2.
- Jakimowicz R.
1935 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za 1928 rok*, „WA”, t. 13, s. 232–278.
- Jamka R.
1937 *Cmentarzysko w Skrajnej w pow. kaliskim (Przyczynek do poznania grupy wschodniowielkopolskiej kultury łużyckiej)*, „Prz. Arch.”, t. 6, z. 1, s. 1–27.

- Kaletyn T.
1963 Trzcinnica Wołowska, pow. Wołów, „Sil. Ant.”, t. 5, s. 281–282.
- Kłosińska E. M.
2007 Stosunki kulturowe i osadnicze na Polesiu Wołyńskim w młodszych odcinkach epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza w świetle obecnego stanu badań, [w:] *Księga Jubileuszowa prof. dr hab. Jana Dąbrowskiego*, (w druku).
- Koehler K.
1900 Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego zebranych w Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, z. 2.
- Kossack G.
1954 *Pferdegesschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns*, „Jahrbuch des Römisch – Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 1, s. 111–178.
- Kostrzewski B.
1938 Przedmioty brązowe i żelazne z grodu kultury „łużyckiej” w Biskupinie, [w:] *Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim. Sprawozdanie z badań w latach 1936 i 1937 z uwzględnieniem wyników z lat 1934–1935*, red. J. Kostrzewski, Poznań, s. 39–45.
- Kostrzewski J.
1923 Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, wyd. II, Poznań.
1955 Wielkopolska w pradziejach, wyd. III, Warszawa–Wrocław.
1970 Pradzieje Śląska, Wrocław–Warszawa–Kraków.
Kostrzewski J., Chmielewski W., Jażdżewski K.
1965 Pradzieje Polski, wyd. II, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kruszyński M.
1986 Uprząż i części rzędu końskiego na obszarze Polski od eneolitu do wczesnego okresu lateńskiego, maszynopis pracy magisterskiej, IA UJ Kraków.
- Kufel-Dzierzgowska A.
1987 Zabytki metalowe kultury łużyckiej z epoki brązu i z początków epoki żelaza w zbiorach Muzeum Okręgowego w Sieradzu, „SRM”, t. 3, s. 152–157.
- Lachowicz F.
1978 Wczesnohalszacki skarb brązowy z Kazimierza Pomorskiego, gmina Będzino, woj. koszalińskie, „MZP”, t. 24, s. 7–34.
- Langenheim K.
1944 *Der Kopf von Adolfinenhof (Jankowo), Kr. Mogilno, eine wikingsche Holzplastik?*, „Posener Jahrbuch für Vorgeschichte”, t. 1, s. 87–98.
- Lipińska A.
1959 Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1943–1944, „FAP”, t. 10, s. 243–255.
- Łuka L. J.
1948 Groby kultury pomorskiej z Wymysłowa w pow. gostyńskim, „ZOW”, t. 17, z. 7–8, s. 107–115.
1959 Importy italskie i wschodnio-alpejskie oraz ich naśladownictwa na obszarze kultury „łużyckiej” okresu halszackiego w Polsce, „Sl. Ant.”, t. 6, s. 1–99.
- Maciejewski F.
1953 Odkrycie skarbu żelaznego w Biskupinie, „ZOW”, t. 22, z. 1, s. 21–23.
- Moskwa K.
1971 Późnołużyckie cmentarzysko w Trzęsówce, pow. Kolbuszowa, „MSROA za rok 1967”, s. 9–98.
1976 Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce, Rzeszów.
- Pare Ch.
1991 *Swords, Wagon – Graves, and the beginning of the Early Iron Age in Central Europe*, Marburg.
- Piaskowski J.
1959 Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych z cmentarzyska ciałopalnych Wielkopolski z okresu halszackiego, „FAP”, t. 10, s. 202–228.
- 1960 Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych z okresu halszackiego i wczesnolateńskiego, znalezionych na Śląsku, „Prz. Arch.”, t. 12, s. 124–137.
- 1960a Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych z okresu halszackiego i lateńskiego pochodzących z Małopolski, „MA”, t. 2, s. 197–224.
- 1961 Badania metaloznawcze wyrobów żelaznych z cmentarzyska kultury łużyckiej w Sokolnikach, pow. Tarnobrzeg, „APolski”, t. 6, z. 1, s. 7–19.
- 1971 Zagadnienie początków hutnictwa żelaznego na ziemiach Polski, „Prz. Arch.”, t. 19–20, s. 37–49.
- 1984 Metaloznawcze badania starożytnych i wczesnośredniowiecznych przedmiotów żelaznych i żużla z południowo-wschodnich ziem Polski, „MSROA za lata 1976–1979”, s. 171–205.
- Piaszykowska M.
1956 Nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w latach 1933–1937, „FAP”, t. 6, s. 162–223.
- Pieczynski Z.
1954 Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego (700–400 p.n.e.) w Gorszewicach, w pow. szamotulskim, „FAP”, t. 4, s. 101–152.
- Pudelko E.
2001 Wyniki ratowniczych prac wykopaliskowych cmentarzyska kultury łużyckiej na stanowisku 3 w Szadku, pow. Kalisz, „MSROA”, t. 22, s. 171–186.
- Rogatko J.
1990 Zabytki z kolekcji Piotra Kani z Gródka nad Bugiem, woj. zamojskie, „LMA”, t. 3, s. 183–200.
- Różycka T.
1960 Wyroby żelazne kultury łużyckiej i pomorskiej na Śląsku, „Sil. Ant.”, t. 2, s. 49–100.
- Szarek-Waszkowska E.
1975 Cmentarzysko kultury łużyckiej w Krzemienicy, pow. Mielec, „MSROA za lata 1970–1972”, s. 3–51.
- Szydłowski J.
1959 Badania na Ostrej Górze w Kalinowie, pow. Strzelce Opolskie, „Sil. Ant.”, t. 1, s. 155–195.
- Telepko K.
1980 Elementy uprząży końskiej w kulturze łużyckiej z terenu Polski, maszynopis pracy magisterskiej, UMCS Lublin.
- Trachsel M.
2004 *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit*, Bonn.
- Werner W. M.
1988 *Eisenzeitliche Trenschen an der unteren und mittleren Donau*, „PBF”, t. 16, z. 4.
- Węgrzynowicz T.
1967 Znaleziska przedmiotów halszackich z Teklina, pow. Otława, „WA”, t. 32, z. 3–4, s. 505–511.
- Wiklak H.
1972 Późniejsze stadia rozwojowe środkowopolskiej grupy kultury łużyckiej, „PMMAE”, nr 19, s. 15–172.
- Wołagiewicz R.
1956 Węzidła od okresu Hallstatt do wczesnego średniowiecza na ziemiach polskich, cz. I i II, maszynopis pracy magisterskiej, UAM Poznań.
- Zawadzka B.
1964 Cmentarzysko grobów kloszowych w Warszawie-Henrykowie, „Mat. Star.” t. 10, s. 229–321.
- Zielonka B.
1955 Materiały z osiedla obronnego kultury łużyckiej w miejscowości Kamieniec, pow. Toruń, „WA”, t. 22, z. 2, s. 158–174.

Еiserne Trense aus dem Gräberfeld in Wierzawice, Kreis Leżajsk, Fst. 18 im Verhältnis zu ähnlichen in die frühe Eisenzeit datierten Eisenfunden aus dem Gebiet Polens

Zusammenfassung

Im Laufe der Ausgrabungen auf dem Gräberfeld der Tarnobrzeg - Kultur in Wierzawice, Kreis Leżajsk, Fundstelle Nr. 18 stieß man auf eine in Polen einzigartige Eisentrense. Der Fund wurde in einem ziemlich stark beschädigten Teil des Gräberfeldes, außerhalb der Grabanlage exploriert, was seinen Erkenntniswert ein wenig verringert.

Die Trensen gehören neben den Seitenstangen zu den charakteristischsten Elementen eines Pferdegeschirrs. Metallfunde dieser Art kommen in der frühen Eisenzeit zum ersten Mal auf den Gebieten Polens zum Vorschein. Sie sind aber nicht zahlreich vertreten. Man registrierte insgesamt 56 derartige Funde, darunter 11 bronzene und 45 eiserne Funde. Entschiedene Mehrheit ist aus dem Westteil Polens bekannt, vor allem aus Schlesien, Kujawien und Großpolen (Abb. 1.). Diese Fundgruppe wird hauptsächlich auf den Gräberfeldern registriert. Mit der Pommerschen Kultur verbindet man nur 5 Trensen, und die restlichen Funde sind auf die Lausitzer-Kultur zurückzuführen.

Die asymmetrische Trense aus Wierzawice gehört zu der Gruppe der zweiteiligen Trensen. Sie besteht aus insgesamt 8 Elementen, und nämlich zwei miteinander verknüpften länglichen Gliedern mit ovalem Querschnitt (Abb. 2, a-b). An einem der Randglieder, die auch als Ösen bezeichnet werden, ist ein Gegenstand befestigt, der mit seiner Form an einen umgedrehten Buchstaben „U“ mit verdickten Endteilen erinnert (Abb. 2, c). In dem zweiten Teil steckt ein Ring (Abb. 2, d),

auf dem ein heckenförmiger Gegenstand mit zwei Öffnungen ruht (Abb. 2, e). In ihm wiederum stecken drei weitere Ringe, darunter ein größerer (Abb. 2, f) (Abb. 2, g-h) mit aufeinander gelegten Endteilen und zwei kleinere Ringe.

Die analysierte Trense besitzt als Ganzheit auf dem Gebiet Polens keine Parallelen. Bekannt sind dagegen Analogien für seine einzelnen Bestandteile. In dieser Hinsicht ist der Fund aus der Ortschaft Charlupia Mała (M. Gedl 1991, Abb. 22, 1) am nächsten. Infolgedessen kann man die Trense aus Wierzawice zu derselben Fundgruppe, und nämlich vom Typ Kamieniec, zählen und in die Phase HaC datieren. Dieses Exemplar stellt ein Importstück aus dem Gebiet der Westhallstatt- Kultur dar, vermutlich aus Süddeutschland.

Die Trensen fand man allgemein in den Gräbern mit reicher Ausstattung. Die Bestattungen aus dem Gebiet Westpolens bargen in sich vor allem Waffen. Das zeugt davon, dass es in der frühen Eisenzeit eine Schicht der Pferdekrieger gab. Die Gräber aus Ostpolen beinhalten dagegen Schmuck und Trachtelemente.

Die Trense aus Wierzawice wurde außerhalb der Grabanlage exploriert, daher hat man keine Informationen über die gesellschaftliche Position ihres Besitzers. Es ist nur zu mutmaßen, dass die Person der ein so prächtiger Gegenstand gehörte, eine hohe Position in der lokalen Gesellschaft bekleiden musste.

Лукаш Немец

Железные удила с могильника в Вежавицах, пов. Лежайск, пам. 18 на фоне аналогичных металлических находок эпохи раннего железа на территории Польши

Резюме

В ходе раскопок на могильнике тарнобжегской лужицкой культуры в Вежавицах, пов. Лежайск, пам. 18 выявлены уникальные, в масштабе края, железные удила. К сожалению, находка выступила на очень разрушенном участке могильника вне погребального комплекса, что несколько снизило ее научную ценность.

Удила, наряду с псалиями, являются наиболее характерными элементами конской упряжи. Металлические находки этого типа впервые появляются на польских землях в раннежелезное время. Однако представлены они в ограниченном количестве. В целом выступило 56 экземпляров, в том числе 11 бронзовых и 45 железных. Преимущественно известны они в западной части Польши, в основном, в Силезии, Кувявах и Великопольше (рис. 1). Эта группа находок зафиксирована, главным образом, на

могильниках. К поморской культуре относятся лишь 5 удил, остальные выступили в среде лужицкой культуры.

Ассиметричные удила из Вежавиц принадлежат к группе двучленных удил. Они состоят из восьми элементов, а именно – двух соединенных между собой удлиненных звеньев, овальных в разрезе (рис. 2, a-b). В одной из крайних петель (также называемых ушками) прикреплен предмет в виде перевернутой буквы „U” с утолщенными концами (рис. 2, c). Во вторую петлю помещено кольцо (рис. 2, d), на которое упирается крючковатый предмет с двумя отверстиями (рис. 2, e). В нем, в свою очередь, имеются еще три колечка, одно большее с заходящими друг за друга концами (рис. 2, f) и два меньших (рис. 2, g-h).

Рассматриваемые удила как целостный предмет не имеют аналогий на территории Польши. В тоже время

известны аналогии их составным элементам. С этой точки зрения наибольшее сходство присуще находке из местности Харлупя Малая (M. Gedl 1991, гус. 22, 1). На этом основании удила из Вежавиц можно отнести к той же группе находок, а именно к типу Каменец и датировать периодом HaC1. Данный экземпляр является импортом западно-галльштатской культуры, видимо с территории южной Германии.

В целом удила выступали в погребениях с обильным инвентарем. Погребения в западной части Польши со-

держали в основном оружие. Это свидетельствует о существовании в эпоху раннего железа прослойки конных воинов. Погребения в восточной части Польши, в отличие, содержали украшения и части наряда.

Удила из Вежавиц выступили вне погребального комплекса, отсюда отсутствие информации о социальном статусе их владельца. Можем лишь предполагать, что лицо, которому принадлежал такой роскошный предмет, занимало особое положение в местном социуме.

Rzesz

Ma

V

Cerk

pozo

część

wraz

w Sa

zdoł

wać

v

w je

cink

użył

niże

ni, n

czar

nieje

złoż

prav

ziem

w te

pow

Obie

od o

jodły

10-1

do g

Nie

zysk

Obie

kość

1,4

wew

drat

rowe

piła

a tal

Obi

ni, v

kon

utw

C).